

GİRİŞ

Şizofreniye yönelik “damgalama” eğilimi (stigma) ve bu eğilimin sonucu şizofreni hastalarının toplumdan “dışlanması” hastaların ve yakınlarının yaşam kalitesini bozmakta, tedaviye uyumlarını ciddi şekilde engellemektedir (Crisp ve ark. 2000, Struening ve ark. 2002). Bu nedenle son yıllarda Dünya Sağlık Örgütü (WHO), şizofrenideki “damgalamaya” ve “dışlamaya” karşı kampanyalar geliştirmiştir (Sartorius 1998). Gelişmekte olan ülkelerde çekirdek aile yapısının bozulmamış olması ve toplumun ruhsal hastalığı olanlara esnek davranması nedeniyle şizofrenili hastaları damgalama eğilimi, gelişmiş ülkelere oranla daha azdır (Brockington ve ark. 1993). Ancak, şehirleşme ve endüstrileşme, gelişmekte olan ülkelerde damgalama ve dışlama eğilimini arttırmaktadır.

Yapılan çalışmalar şizofreni hastalarının ve hasta yakınlarının çoğunluğunun toplum içinde onları damgalayıcı nitelikteki davranışlarla karşılaşmış olduklarını ortaya koymuştur (Thata ve Srinivasan 2000, Sağduyu ve ark. 2001, Shibre ve ark. 2001). Şizofreni hastalığının kendisi ve kullanılan bazı ilaçların yan etkileri hastalarda toplumdaki diğer insanların dikkatini çeken görünüm ve farklı davranışlara yol

Berna Binnur Kıvırcık Akdede*, Köksal Alptekin*, Şule Özden Topkaya**, Buket Belkız***, Ebru Nazlı***, Elçin Özsin***, Özge Piri***, Emel Saraç***

ÖZET

Amaç: Bu çalışmanın amacı İzmir’de, bir grup genç kişide şizofreniye yönelik damgalama ve dışlama eğiliminin yaygınlığını ve bu eğilimi etkileyen etkenleri araştırmaktır.

Yöntem: Araştırmada kullanılmak üzere bir anket geliştirildi. Anket iki bölümden oluştu. Başlangıçta şizofreni belirtileri gösteren bir öğrenci “olgu” sunuldu. Bu olguyla ilgili düşünceler ve tutumlar saptandı. Ardından olgunun tanısı “şizofreni” olarak verildi ve ankete katılan kişilerin düşünce ve tutumları tekrar sorgulandı. Çalışmaya, Tıp Fakültesi I. ve II. Sınıflarından 159, üniversiteye hazırlık amacıyla dershaneye devam eden öğrencilerden 65 olmak üzere toplam 224 genç kişi katıldı.

Bulgular: Şizofreni tanısı söylendikten sonra, ankete katılan öğrencilerin olguya yönelik olumlu düşüncelerinin ve tutumlarının belirgin bir şekilde azaldığı görüldü ($p < 0.001$). Tıp fakültesi öğrencilerinin %63’ü, diğer öğrencilerin ise %38’i hasta eğer ailesinden biri olursa tutumunu değiştirebileceğini belirtti. Olumlu yöndeki tutum değişikliği Tıp Fakültesinde okuyan öğrencilerde daha belirgindi ($p < 0.001$).

Tartışma: Bu araştırmanın sonuçları, gençlerde şizofreniye yönelik bir damgalamanın varlığını desteklemektedir.

Sonuç: Gençlere ve topluma yönelik şizofreniye ilgili bilgilendirici kampanyalar şizofreniye yönelik damgalamayı azaltabilir.

Anahtar Kelimeler: şizofreni, damgalama, dışlama, toplum

THE RANK OF STIGMA OF SCHIZOPHRENIA AMONG YOUNG PEOPLE

ABSTRACT

Objective: The stigmatization and the discrimination of schizophrenic patients lead to impairment in quality of life in patients and their relatives and result in poor treatment compliance. The aim of the present study was to investigate the prevalence and correlates of stigma of schizophrenia and discrimination of patients with schizophrenia in a group of young people in Izmir.

Method: A new questionnaire was developed in order to administer in the present study. The questionnaire was consisted of two parts. A case of student with psychotic symptoms was presented and then the attitudes and conceptions related to this case were investigated. The attitudes and conceptions were reassessed after presenting the case with diagnosis of schizophrenia. The first and second year students of medical school (159) and the students taking tutoring for university entrance exams (65), total of 224 young people were included in the study. McNemar and chi-square tests were used to analyze the data.

Findings: The positive concepts and attitudes of subjects were diminished significantly after mentioning the diagnoses of schizophrenia ($p < 0.001$). Sixty three percent of medical students and 38% of other students expressed that they would change their attitudes if the patient was one of his/her relatives. The positive attitude change was remarkable in medical school students ($p < 0.001$).

Discussion: The results of this study support the presence of stigma of schizophrenia

* Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı

** Alsancak Devlet Hastanesi Psikiyatri Kliniği

*** Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğrencisi

Yrd. Doç. Dr. Berna Binnur Kıvırcık AKDEDE Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı Balçova, İzmir
Tel: 232-4124158 Fax: 232-4124169 E-mail: binnur.kivircik@deu.edu.tr

among young people. The diagnosis of schizophrenia was sufficient to change the concepts and attitudes of a group of young people.

Conclusion: Informative campaigns towards young people and society might diminish stigma of schizophrenia.

Keywords: schizophrenia, stigma, discrimination, society

açmaktadır (Sartorius 2002). Toplum içinde insanların dikkati bu farklılık üzerinde arttıkça, bu kişilere yönelik tutumlar değişmekte ve farklı görünen kişileri ve özellikleri damgalama ve ayrımcılık yapma gelişmektedir. Yani damgalama ve ayrımcılık farklılığa, farklılık da damgalama ve ayrımcılığa neden olmaktadır (Corrigan ve ark 2002).

Toplumdaki varolan damgalama eğilimi şizofreni hastalığının yeterince tanınmaması ve şizofreniyle ilgili önyargılarla yakından ilişkilidir. Birçok çalışmada toplumda şizofreni ile ilgili yanlış bilgilerin ve önyargıların olduğu gösterilmiştir (Thata ve Srinivasan 2000, Shibre ve ark. 2001, Sağduyu ve ark. 2001, Sağduyu ve ark. 2003).

Şizofreni tanısı konması damgalama ve ayrımcılık nedeniyle hasta ve yakınlarının diğer insanlarla olan sosyal ilişkilerinde belirgin azalmaya yol açmakta, suçluluk ve utanma duygusu yaratmaktadır. Bu nedenle şizofreni damgası, hastanın tedavisini engelleyici bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Onların yardım almalarını geciktirmekte veya iyileşmelerini yavaşlatmaktadır (Crisp ve ark. 2000, Struening ve ark. 2002, Schulze ve Angermeyer 2003). Öte yandan toplumdaki damgalamanın benzerinin ruh sağlığı alanında çalışanlarda da olduğu görülmektedir (Llerena ve ark. 2002, Schulze ve Angermeyer 2003).

Bu çalışmanın amacı İzmir’de, bir grup genç kişi-de şizofreniye yönelik damgalama ve dışlama eğiliminin yaygınlığını, bu eğilimi etkileyen etkenleri araştırmaktır.

GEREÇ ve YÖNTEM

Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi 1. ve 2. sınıf öğrencileri arasından 159 öğrenci ve üniversite sınavı nedeniyle dershâneye giden 65 öğrenci ol-

mak üzere toplam 224 öğrenci çalışmaya alındı. Araştırmaya katılım isteğe bağlı idi ve katılmayı reddeden olmadı. Tıp fakültesi öğrencilerinin yaş ortalaması 20.34 ± 1.26 ve dershâne öğrencilerinin yaş ortalaması 21.14 ± 1.78 idi.

Çalışmada iki bölümden oluşan bir anket kullanıldı. Anketin birinci bölümünde şizofreniye özgü bazı özellikler taşıyan bir olgu tanımlandı ve bu olguyla ilgili düşünce ve tutumlara yönelik sorular soruldu. Anketin ikinci bölümde ise hastanın tanısının “şizofreni” olduğu belirtildi ve ilk bölümdeki sorular aynen soruldu. Bu yöntemle gençlerdeki “şizofreni” kavramına yönelik tutum ve düşünceler araştırıldı.

Örnek olgu:

“Bir sınıf arkadaşınızı birkaç haftadır kendi kendine konuşurken görüyorsunuz. Konuşmalarının anlamsız ve garip olduğunu fark ediyorsunuz. Cümleleri birbirinden kopuk, ayrıca çok hızlı konuşuyor. Arkadaş ilişkileri de bozulmaya başlıyor. Aynı mekânda uzun süre kalamıyor. Sorulan sorulara ilgisiz cevaplar veriyor veya cevap vermiyor. Ortak yapılan işlere katılmıyor, genelde tek başına dolaşıyor. Birkaç sene öncesine kadar derslere oldukça ilgili, sosyal ilişkileri iyi olan bu arkadaşınız okul gazetesinde ilgiyle izlenen yazılar yazarken birkaç ay okula gelmiyor.”

Örnek olguyla ilgili sorulan sorular şunlardı:

1. Bu arkadaşınıza yaklaşımınız nasıl olurdu? (Uzaklaşım/yardım ederim)
2. Bu kişinin uzun süredir sizden hoşlandığını öğrendiniz, ne yapardınız? (Korkar, kaçardım/anlamaya ve yardım etmeye çalışırdım)

Ayrıca olgunun sunumundan sonra ankete katılan kişilere “Davranışları sizce neye bağlı? Şeklinde soru yöneltildi. (Hasta / hasta değil)

Araştırmanın son bölümünde şizofreni hastalığıyla ve tedavisi ile ilgili açık uçlu ve seçmeli sorular

Tablo 1: Sunulan Örnek Olguda Tanı Söylenmeden Önce ve Sonrasında, Gençlerin Düşüncelerinin ve Tutumlarının Dağılımı.

	Bu arkadaşınıza yaklaşımınız nasıl olurdu?				Bu kişinin uzun süredir sizden hoşlandığını öğrendiniz, ne yapardınız?			
	OLUMLU		OLUMSUZ		OLUMLU		OLUMSUZ	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Tanı Öncesi	186	84.5	34	15.5	218	97.3	6	2.7
Tanı Sonrası	115	54.5	96	45.5	150	71.7	59	28.3
$\chi^2=69.0, p<0.001$				$\chi^2=57.0, p<0.001$				

Tablo 2: Gençlerin “Şizofreni Nasıl Bir Hastalıktır?” Sorusuna Verdikleri Yanıtlar.

“Şizofreni nasıl bir hastalıktır?”	TIP		TIP DIŞI	
	n	%	n	%
Biyolojik	19	12	2	4
Ruhsal	43	28	17	30
Kişilik bozukluğu	12	8	3	5
Kendine özgü yaşıyor	30	20	8	14
Bilmiyor	49	32	27	47
Toplam	159		65	
($\chi^2= 7.14$, $p>0.05$)				

vardı. (Şizofreni nasıl bir hastalıktır? Şizofreni tedavi edilebilir mi? Şizofreni hastaları toplumdan uzaklaştırılmalı mıdır?)

Ayrıca şizofreni hastasının aile üyesi olması durumunda tutum değişikliği olup olmayacağını değerlendirmek üzere bir soru eklendi (Bu hasta ailenizden biri olsa tutumunuzda bir değişiklik olur muydu?).

İstatistiksel Analiz

Verilerin analizi SPSS-10.00 paket program yardımı ile yapıldı. Sorulara verilen yanıtlar olumlu ve olumsuz olarak iki gruba ayrıldı. Tanının gruplara söylenmesi sonrasındaki düşünce ve tutum değişiklikleri McNemar testi ile incelendi. Gruplar arası karşılaştırmalar ki-kare analizi ile gerçekleştirildi.

BULGULAR

Çalışmaya katılan tüm gençlerde, tanının söylenmesi sonrasında tutum ve düşüncelerde anlamlı bir değişiklik olduğu bulundu. Tıp fakültesi öğrencileri ile diğer öğrencilerin yaklaşımları arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmadı. Tablo 1’de gençlerin, örnek olgunun şizofreni tanısı söylenmeden önceki ve sonraki düşünce ve tutumlarının değerlendirilmesi görülmektedir ($\chi^2 = 69.0$, $p(0.001)$ ve $\chi^2 = 57.0$, $p(0.001)$).

Gençlerin tanı söylenmeden önce örnek olguyu

Tablo 4: Gençlerin “Şizofreni Hastası Toplumdan Uzaklaştırılmalı mıdır?” Sorusuna Verdiği Yanıtlar.

“Şizofreni Hastası Toplumdan Uzaklaştırılmalı mı?”	TIP		TIP DIŞI	
	n	%	n	%
Uzaklaştırılmalı	5	3	6	10
Uzaklaştırılmamalı	133	86	46	73
Kontrol edilmeli	17	11	11	17
($\chi^2 = 5.88$, $p > 0.05$)				

Tablo 3: Gençlerin “Şizofreni Tedavi Edilebilir Bir Hastalık mıdır?” Sorusuna Verdiği Yanıtlar.

“Şizofreni Tedavi Edilebilir mi?”	TIP		TIP DIŞI	
	n	%	n	%
Tedavi edilir.88	56	38	60	
Tedavi edilemez	19	12	10	16
Kısmen tedavi	32	20	7	11
Bilmiyor	18	12	8	13
($\chi^2 = 2.87$, $p > 0.05$)				

hasta olarak değerlendirip değerlendirmedikleri araştırıldığında, tıp fakültesi öğrencilerinin %30’unun ve diğer öğrencilerin % 45’inin tanımlanan olguyu hasta olarak değerlendirmedikleri görülmüştür. Tıp öğrencileri ile diğer öğrenciler arasında olgunun bu yönünden değerlendirilmesinde anlamlı fark saptanmadı.

Tablo 2’de ise gençlerin şizofreniyi nasıl bir hastalık olarak gördüğü gösterilmektedir. Ankete katılan gençlerin bu açık uçlu soruya en sık verdikleri yanıtlar biyolojik, ruhsal, kişilik bozukluğu, kendine özgü yaşam ve nasıl bir hastalık olduğunu bilmeme başlıkları altında toplanmıştır. Tıp öğrencilerinin %12’si, diğer öğrencilerin ise %4’ü şizofreniyi biyolojik nedenleri olan bir hastalık olarak tanımlarken tıp öğrencilerinin %32’si diğer öğrencilerin %47’si şizofreninin nasıl bir hastalık olduğunu bilmediklerini ifade etti. Öğrenci grupları arasında istatistiksel anlamlı bir fark saptanmadı.

Şizofreni tedavisi ile ilgili yanıtlar incelendiğinde, tıp öğrencilerinin %12’si diğer öğrencilerin ise % 16’sı şizofreniyi tedavi edilemez bir hastalık olarak tanımlamıştır (Tablo 3). Bu farklılığın istatistiksel anlamlılık göstermediği saptandı.

Şizofreni hastasının toplumdan uzaklaştırılması ile ilgili doğrudan sorulmuş olan soruya verilen yanıtlar Tablo 4’te görülmektedir. Tıp öğrencilerinin %3’ünün, diğer öğrencilerin %10’unun şizofreni hastalarının toplumdan uzaklaştırılmaları gerektiğini belirttiği görülmektedir. Gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmadı.

Aile üyelerinden birinde şizofreni hastalığı olduğu zaman gençlerde herhangi bir tutum değişikliği olup olmayacağı araştırıldığında, tıp fakültesi öğrencilerinin %63’ünde, diğer öğrencilerin ise %38’inde olumlu yönde tutum değişikliği belirtildi. Gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark saptandı. Olumlu tutum değişikliği tıp öğrencilerinde daha belirgindi ($\chi^2 = 10.52$, $p < 0.01$).

TARTIŞMA

Çalışmaya katılan gençlerin, örnek olgu “şizofreni” tanısı aldıktan sonra olumsuz dü-

şünce ve tutum geliştirdiği görüldü. Bu durum en azından gençlerin bir kısmında “şizofreni” kelimesine yönelik bir damgalama olduğunu göstermektedir. Sadece şizofreni kelimesi bile genç kişileri korkutmaktadır. Gençlerin toplumun en dinamik ve değişime en açık olan kesimi olduğunu kabul edersek, toplumun diğer kesimlerinde bu damgalama eğiliminin daha şiddetli olduğunu öngörebiliriz. Nitekim yapılan çalışmalar da bu düşüncüyü destekler şekilde toplum içinde şizofreniye yönelik damgalamayı vurgulamaktadır (Crisp 2000, Sağduyu ve ark. 2001).

Sağduyu ve arkadaşlarının halktan rasgele aldıkları kişilerle yaptıkları çalışmada, çalışmaya katılan kişilerin yaklaşık dörtte üçünün şizofreniyi bir hastalık olarak görmedikleri görülmüştür (Sağduyu ve ark. 2001). Bu çalışmada da tıp öğrencilerinin %30'u ve dershane öğrencilerinin %45'inin tanımlanan olguyu bir hastalık olarak görmedikleri ortaya kondu. Damgalamayla ilgili diğer çalışmalarda da benzer sonuçlar alınmıştır (Thata ve Srinivasan 2000, Shibre ve ark. 2001, Sağduyu ve ark. 2001, Corrigan ve ark. 2002). Ayrıca bu çalışmada şizofreninin biyolojik nedenleri olan bir hastalık olduğunu işaretleyen tıp öğrencisi oranı %12 ve dershane öğrencisi oranı %4 gibi oldukça düşüktü. Çalışmaya katılan gençlerin çoğunun şizofreni tedavisi ile ilgili yeterli bilgi sahibi olmadıkları da görüldü. Toplumdaki şizofreniye yönelik damgalama eğilimi toplumun şizofreni konusunda yetersiz bilgi sahibi olması ve yanlış inançlarla, düşüncelerle doğrudan ilişkilidir (Morrison ve ark. 1993). Bu çalışma sadece şizofreni kelimesine karşı bile yaygın bir korku olduğunu ortaya koydu. Bilgisizlik ve korku toplumda yanlış önyargıları doğurmaktadır. Bu çalışmada, tıp öğrencilerinin %3'ünün, diğer öğrencilerin %10'unun şizofreni hastalarının toplumdan uzaklaştırılmaları gerektiğini belirttiği görülmektedir. Ayrıca birçok çalışma, insanların şizofreni hastalarını saldırgan olarak gördüklerini göstermiştir (Sağduyu ve ark. 2001, Corrigan ve ark. 2002, Sağduyu ve ark. 2003). Bu nedenle bu önyargıları değiştirmek ve toplumdaki damgalama eğilimini azaltmak için toplumun değişik kesimlerini bilgilendirici ve eğitici kampanyaların yaygın olarak düzenlenmesi gerekmektedir. Dünya Sağlık Örgütü bu yönde birçok ülkede kampanyalar düzenlemekte ve ülkemiz de bu çalışmalara aktif olarak katılmaktadır.

Bu çalışmaya katılan 1. ve 2. sınıf tıp öğrencileri oldukları için henüz şizofreniye âit ders almamışlardı. Yine de hastalığa ait bilgileri istatistiksel anlamlılık göstermemekle birlikte diğer öğrencilere oranla daha yüksekti. Daha sonraki çalışmalarda, tıp fakültesi 1. ve 2. sınıf öğrencilerinin şizofreniye âit ders almış olan 5 ve 6. sınıf öğrencileriyle karşılaştırılması, tıp eğitiminin şizofreni ile ilgili bilgilendirme ve damgalamaya etkisini daha net tartışmaya olanak verecektir. Daha önce tıp fakültesi ve hemşirelik öğrencilerinde

yapılan bir çalışma her iki grupta da şizofrenide bilgi eksikliğinin ve damgalamanın varlığını desteklemektedir (Llerena ve ark. 2002). Tıp fakültesinde psikiyatri stajının psikiyatrik hastalıklarla ilgili tutumları üzerine etkisini değerlendiren bir çalışmada, psikiyatri stajı yapan grubun tutumlarında anlamlı değişme olmadığı saptandı (Arkar ve Eker 1998).

Ankete katılan gençler, yarıya yakın oranda eğer hasta ailesinden biri olursa tutumunu değiştirebileceğini belirtti. Olumlu yöndeki tutum değişikliği Tıp Fakültesinde okuyan öğrencilerde daha belirgindi. Bu sonuç, hasta yakını olmanın şizofreni konusunda olumlu bir duyarlılığı geliştirdiğini, öte yandan yakınlarında şizofreni hastası olmayan kişilerin de konuya olan uzaklıklarını ortaya koyması açısından ilginçtir. Şizofreni, hasta ve hasta yakınlarının yaşam kalitesini bozan ve ciddi yeti yitimine yol açan bir hastalıktır (Brown ve Birtwistle 1998, Alptekin ve ark. 2000). Toplumdaki şizofreniyi damgalama eğilimi hasta ve hasta yakınlarını olumsuz etkilemekte, onların yaşam kalitesini bozmakta ve hastadaki yeti yitimini arttırmaktadır. Şizofreni özellikle gelişmekte olan ülkelerde aileler üzerinde belirgin bir yük yaratmaktadır (Vaddadi 1996, Magliano ve ark. 1998). Hasta yakınları şizofreni damgasına ilişkin olarak birçok yaşantıya sahiptir, örneğin, kendilerine toplum içinde farklı davranıldığı için kaygı duymakta ve yakınlarının hastalığını gizlemeye çalışmaktadırlar. (Thata ve Srinivasan 2000, Shibre ve ark. 2001, Schulze ve ark. 2003). Öte yandan hasta yakınlarının kendilerinde de şizofreni damgası olduğu çalışmalarda gösterilmiştir (Sağduyu ve ark. 2003). Bu nedenle şizofreni tedavisinde hastaların ele alınması kadar, hasta yakınlarının da değerlendirilmesi ve şizofreniyle ilgili bilgilendirilmeleri oldukça önemlidir.

SONUÇ

Bu araştırmanın sonuçları, gençlerin bir kısmında şizofreniye yönelik bir damgalamanın varlığını desteklemektedir. Gençlere yönelik şizofreniyle ilgili bilgilendirici kampanyalar böylesi bir damgalamayı azaltabilir.

KAYNAKLAR

- Alptekin K, Çelikgün S, Dişlen S ve ark. (2000) Şizofrenik Bozukluk tanısı almış olan hastalar ile yakınlarında yaşam kalitesi ve depresyon. XXXVI. Ulusal Psikiyatri Kongresi Özet Kitabı, 43.
- Arkar H, Eker D (1998) Akıl hastalıkları ile ilgili tutumlar: psikiyatri stajının etkisi. Türk Psikiyatri Dergisi; 6: 263-271.
- Brockington IF, Hall P, Levings J ve ark. (1993) The community's tolerance of the mentally ill. Br J Psychiatry; 162: 93-99.
- Brown S, Birtwistle J (1998) People with schizophrenia and their families. Br J Psychiatry; 173:139-144.

- Corrigan PW, Rowan D, Green A ve ark. (2002) Challenging two mental illness stigmas: personal responsibility and dangerousness. *Schizophr Bull*; 28: 293-309.
- Crisp AH, Gelder MG, Rix S ve ark. (2000) Stigmatisation of people with mental illnesses. *Br J Psychiatry*; 177: 4-7.
- Llerena A, Caceres M, Penas-Lledo Eva M (2002) Schizophrenia stigma among medical and nursing undergraduates. *Eur Psychiatry*; 17: 298-299.
- Magliano L, Fiorillo A, Malangone C ve ark. (1998) Family burden in schizophrenia: effects of socio-environmental and clinical variables and family intervention. *Epidemiol Psychiatr Soc*; 7(3):178-87.
- Morrison M, De Man AF, Drumheller A (1993) Correlates of socially restrictive and authoritarian attitudes toward mental patients in university students. *Soc Behav Personality*; 221: 333-338.
- Sağduyu A, Aker T, Özmen E ve ark. (2001) Halkın şizofreniye bakışı ve yaklaşımı üzerine bir epidemiyolojik araştırma. *Türk Psikiyatri Dergisi*; 12: 99-110.
- Sağduyu A, Aker T, Özmen E ve ark. (2003) Şizofrenisi olan hastaların yakınlarının şizofreniye yönelik tutumları. *Türk Psikiyatri Dergisi*; 14: 203-212.
- Sartorius N (1998) Stigma: What can psychiatrists do about it? *Lancet*, 352: 1058-1059.
- Sartorius N (2002) Iatrogenic stigma of mental illness. *British Med J*; 324: 1470-1471.
- Schulze B, Angermeyer C (2003) Subjective experiences of stigma. A focus group study of schizophrenic patients, their relatives and mental health professionals. *Soc Sci Med*; 56: 299-312.
- Shibre T, Negash A, Kullgren G ve ark. (2001) Perception of stigma among family members of individuals with schizophrenia and major affective disorders in rural Ethiopia. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol*; 36: 299-303.
- Struening EL, Perlick DA, Link BG ve ark. (2002) Stigma as a barrier to recovery: the extent to which caregivers believe most people devalue consumers and their families. *Psychiatr Serv*; 52: 1633-1638.
- Thata R, Srinivasan TN (2000) How stigmatising is schizophrenia in India. *Int J Soc Psychiatry*; 46: 135-142.
- Vaddadi K (1996) Stress of caregiving for the chronically mentally ill. *Psychiatric Annals*; 26:766-771.